

В. В. ГОРДЕЄВ

ФАКТИЧНИЙ СКЛАД: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Досліджено теоретичні погляди на поняття та зміст фактичного складу, з'ясовано підстави класифікації фактичних складів, визначено основні їхні види, які утворились внаслідок такої класифікації.

Ключові слова: фактичний склад, поняття, зміст, класифікація.

Исследованы теоретические взгляды на понятие и содержание фактического состава, выяснено основания классификации фактических составов, определены основные их виды, которые образовались в результате такой классификации.

Ключевые слова: фактический состав, понятие, содержание, классификация.

This article determines with the theoretical views on the concept and content of the actual composition, found reason for it's classification actual stores, the main types, which emerged from this classification.

Key words: actual composition, concepts, content classification.

Теорія юридичних фактів не належить до новітніх інститутів права. Її проблеми почали досліджуватися ще в буржуазній науці права, достатню увагу приділено їм у радянському та сучасному правознавстві, у галузевих науках. Однак нині робота в даному напрямі є незавершеною, а тому потребує подальшого дослідження. Підстави виникнення, зміни та припинення кримінально-правових, цивільних, адміністративних, процедурно-процесуальних, управлінських правовідносин і багато інших проблем не можуть бути вирішені без ретельного вивчення фактичного складу, який утворюють юридичні факти.

Дослідженню критеріїв класифікації фактичних складів приділялась увага таких вчених, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, О.А. Красавчіков, О.В. Кузьменко, А.О. Селіванов та ін.

У юридичній літературі сукупність юридичних фактів, що породжує правові наслідки, одні вчені називають фактичним, а інші – юридичним складом.

Так, О.А. Красавчіков вперше увів термін «юридичний склад» у теорію юридичної фактології і вважає, що термін «фактичний склад» є недосконалим і таким, що не розкриває сутності самого поняття¹. Позицію О.А. Красавчікова підтримала Л.В. Солодовник, яка зазначила: «Говорячи про юридичний факт, ми тим самим надаємо факту функціональну характеристику. Використовуючи поняття «фактичний склад», ми характеризуємо склад лише за будовою: фактичний склад – це склад фактів. Це не послідовно і не виправдано. Розгляд складу як юридичного відображає його правові властивості щодо наслідків, є якісною характеристикою і відмежовує визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення правового результату»².

Як під фактичним, так і під юридичним складом розуміється сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення правовідносин. Вважаємо, поняття «фактичний склад» є вдалішим і таким, що сприяє найкращому розумінню його змісту.

Для детальнішого аналізу фактичного складу слід розглянути різні досліджен-

ня з цього питання, що існують у юридичній літературі. Одразу ж звертає на себе увагу той факт, що багато авторів визначають фактичний склад як систему юридичних фактів, необхідну для настання юридичних наслідків (виникнення, зміни і припинення правовідношення)³. Причому фактичний склад становить комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту⁴.

У книзі «Питання теорії права» за редакцією О.С.Юффе та М.Д.Шаргородського фактичний склад визначений як «сукупність юридичних фактів, настання яких необхідне для виникнення передбачених правових наслідків»⁵.

С.С.Алексєєв у підручнику «Теорія держави і права» дає наступне визначення фактичного складу – «фактичний склад є сукупність двох або декількох юридичних фактів, які необхідні для настання юридичних наслідків»⁶.

Підтримуємо позицію О.О.Красавчікова, який під юридичним (фактичним) складом розуміє сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків⁷.

Фактичний склад слід відрізнити від послідовних етапів, необхідних для завершення формування моделі правовідношення, його виникнення та розвитку. У процесі укладення договору можливі окремі етапи вираження та узгодження волі сторін. На кожному з етапів певні дії породжують права й обов'язки. У юридичній літературі висловлювалися різні думки щодо питання про те, коли виникає правовідношення – у момент завершення останнього етапу в ланцюзі послідовних дій або кожна з дій, хоча і не породжує правовідносин у цілому, але пов'язана із тими або іншими правами й обов'язками⁸.

Вважаємо, вирішення даного питання залежить від конкретних обставин, мети, цілей та об'єкту дослідження. Зокрема, якщо фактичний склад містить кілька юридичних фактів, то кожен з них породжує якісь проміжні правовідносини, проте якщо об'єктом дослідження виступає фактичний склад, а не юридичний факт, то й наслідки за загальним правилом буде мати лише завершений фактичний склад.

Можна вважати, що в юридичній літературі найпоширеніша точка зору на фактичний склад як комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту. За цим принципом фактичний склад слід відрізняти від складного юридичного факту, тобто від обставини, що має складну будову і, таким чином, може бути виражена в різних характеристиках, але яка все ж таки залишається одним фактом. Такою складною обставиною, що має цілу сукупність взаємозалежних характеристик, є, наприклад, правопорушення. У цьому аспекті навряд чи є прийнятною пропозиція, спрямована на отождолення фактичного складу та складного юридичного факту⁹.

Досить часто виникає наукова та практична дискусія щодо розмежування юридичного факту та фактичного складу. Інколи у праві відображаються суспільні відносини внаслідок поєднання закономірного та випадкового, об'єктивних і суб'єктивних ознак. Як наслідок – з'являються складні юридичні факти – фактичні обставини, що складаються з кількох юридично значущих ознак. Наприклад, факт дієздатності (недієздатності), делікт, злочин.

Сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, передбачених нормою права, називається фактичним (юридичним) складом. Фактичні склади слід відрізняти від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів. Головна їхня відмінність полягає в тому, що фактичний склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного

факту (наприклад, склад правопорушення)¹⁰.

Зауважимо, вчення про склад правопорушення посідає одне з центральних місць в адміністративно-правовій науці та має велике практичне значення. Склад – це опис діяння у законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовуються лише юридично значущі ознаки, які характеризують діяння, як правопорушення¹¹.

Складні юридичні факти обумовлені складною структурою, різноманіттям явищ суспільного життя, вони охоплюють правовими нормами багатоманітні суспільні явища і ситуації.

Фактичний склад, на відміну від складного юридичного факту, складається з різноманітних юридичних фактів. Іноді для юридичної повноцінності фактичного складу необхідна не тільки наявність усіх його елементів – юридичних фактів, але й суворе дотримання порядку їх накопичення у фактичному складі.

У юридичній літературі найпоширенішим є поділ фактичних складів на дві групи: альтернативні та сукупні.

Під альтернативним фактичним складом розуміють два, три і більше юридичних факти, які є самостійними та незалежними один від одного та породжують одні й ті самі правові наслідки. Особливістю альтернативної групи фактичного складу є те, що елементи такої групи складу переважно визначаються в одній нормі права.

Для прикладу, відповідно до ст. 155 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) суд своєю ухвалою залишає позовну заяву без розгляду, якщо: 1) позовну заяву подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності; 2) позовну заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи; 3) у провадженні цього або іншого адміністративного суду є адміністративна справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і за тих самих підстав; 4) позивач повторно не прибув у попереднє судове засідання чи у судове засідання без поважних причин, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності; 5) надійшло клопотання позивача про відкликання позовної заяви; 6) особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність і за захистом прав, свобод чи інтересів якої у випадках, встановлених законом, звернувся орган або інша особа, заперечує проти адміністративного позову і від неї надійшла відповідна заява; 7) провадження в адміністративній справі було відкрите за позовною заявою, яка не відповідає вимогам ст. 106 цього Кодексу, і позивач не усунув цих недоліків у строк, встановлений судом; 8) позивач до закінчення судового розгляду залишив судове засідання без поважних причин і не звернувся до суду із заявою про судовий розгляд за його відсутності; 9) позовну заяву подано з пропуском встановленого законом строку звернення до адміністративного суду й суд не знайшов підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними.

Однак альтернативну групу фактичних складів потрібно відрізнити від іншої групи фактичного складу, що має назву сукупний фактичний склад. Під сукупним фактичним складом розуміють систему взаємопов'язаних її елементів, які є послідовними в накопиченні й лише у своїй сукупності можуть породжувати, змінювати та припиняти правовідносини.

За характером зв'язку елементів (між юридичними фактами) фактичні склади поділяються на прості, складні та змішані¹².

Прості («вільні») виступають як склади з незалежним накопиченням елементів, коли існує вільний, не жорсткий зв'язок і факти можуть накопичуватися у будь-якому порядку, головне, щоб у відповідний момент вони були у наявності. Порядок накопичення юридичних фактів не пов'язаний будь-якою послідовністю. Щойно всі елементи будуть зібрані повністю у фактичному складі, він створює правові наслідки.

Для складних фактичних складів (із послідовним накопиченням елементів) характерною є послідовна та жорстка залежність фактів. Тут факти повинні накопичуватися у суворо визначеному порядку, встановленому нормою. При цьому сформована частина фактичного складу, як правило, відкриває певні юридичні можливості, що складаються у виникненні секундарної (правостворюючої) правомочності. Наприклад, строго закріплена послідовність здійснення таких процесуальних дій як виступ у судових дебатах. Послідовність настання юридичних фактів у фактичному складі має місце при вирішенні багатьох окремих процесуальних питань.

У змішаних складах (побудованих на використанні вільних і жорстких зв'язків) система фактів складається з частково вільних, а частково строгих. Наприклад, розгляд справи в суді першої інстанції, наслідком чого є постановлення судового рішення.

Інша класифікація фактичних складів відображає можливості індивідуального регулювання суспільних відносин компетентними органами. Критерієм поділу фактичних складів у теорії юридичної фактології є рівень визначеності. Відповідно виділяють визначені фактичні склади та відносно визначені.

Під визначеними фактичними складами, як правило, розуміють склади (або окремі юридичні факти), всі елементи яких визначені в гіпотезі правової норми. Тобто визначені склади складаються з юридичних фактів, прямо передбачених відповідними процесуальними нормами, і не допускають включення до їхнього складу оціночних категорій.

Щодо визначених складів (бланкетних), то це склади, які не повністю визначені в нормах права. Особливістю бланкетних складів є те, що фактичні обставини, узагальнено визначені в нормі, породжують юридичні наслідки лише в сукупності з актом юрисдикційного органу¹³. Відносно визначені (бланкетні) – це склади, що не цілком передбачені в юридичних нормах; у нормі зазначені лише фактичні передумови індивідуальних актів, юрисдикційним органам надається можливість у порядку індивідуального регулювання вирішувати юридичні питання, що належать до даних правових наслідків з урахуванням конкретних обставин справи¹⁴.

Юрисдикційним органам надаються повноваження в порядку індивідуального регулювання вирішувати юридичні питання, пов'язані з фактичними передумовами з урахуванням конкретних обставин справи.

Відносно визначені склади відрізняються тим, що до них входять факти, що допускають можливість конкретизації. На такі факти вказують норми з відносно-визначеними елементами. Їхнє юридичне значення визначає суд (суддя).

Так, відповідно до ч.1 ст. 263 КАС України за наявності обставин, що ускладнюють виконання судового рішення (відсутність коштів на рахунку, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо), державний виконавець може звернутися до адміністративного суду першої інстанції незалежно від того, суд якої інстанції видав виконавчий лист, із поданням, а особа, яка бере участь у

справі, та сторона виконавчого провадження – із заявою про відстрочення або розстрочення виконання, зміну чи встановлення способу та порядку виконання судового рішення.

У відносно-визначені склади можуть входити юридичні факти, які не допускають можливості їх конкретизації. Заява державного виконавця та ухвалу суду – це факти визначеного характеру. Відносно-визначеними елементами складу є факти, що характеризують майновий стан боржника та свідчать про можливість задоволення клопотання.

За обсягом накопичення юридичних фактів фактичні склади можуть бути поділені на закінчені та незакінчені.

Під закінченими фактичними складами потрібно розуміти склади, у межах яких завершений процес накопичення всього комплексу юридичних фактів і які саме в такій формі повною мірою породжують юридичні наслідки, тобто стають підставою виникнення, зміни та припинення правовідносин. Моментом, що свідчить про завершеність правостановлюючого складу, є виникнення суб'єктивного права (обов'язку).

Незакінчені фактичні склади – це склади, у яких незавершений процес накопичення юридичних фактів для утворення фактичного складу, не породжуються правові наслідки, пов'язані з цілим фактичним складом, але передбачається можливість настання проміжних правових наслідків, породжених окремими елементами фактичного складу.

Правові наслідки, що виникають з частини фактичного складу, мають проміжне, внутрішнє значення, оскільки вони обслуговують лише динаміку правовідносин, дію його внутрішніх механізмів. Виконавши своє чергове, тимчасове завдання щодо забезпечення накопичення наступних елементів складу, й тим самим рух і динаміку правовідносин, вони поступаються місцем кінцевим правовим наслідкам, породжують фактичний склад у цілому.

Так, відповідно до ст. 43, 46 Цивільного кодексу України відсутність громадянина у місці постійного проживання, за неможливості встановлення його місцезнаходження протягом 1 року ще не дає права зацікавленим особам звернутися до суду із заявою про визнання громадянина померлим, але надає юридичну можливість визнання громадянина безвісно відсутнім.

У радянській юридичній літературі обґрунтовуються також інші погляди на фактичний склад, а також на юридичну природу його проміжних правових наслідків. На думку О.А. Красавчикова, незавершений фактичний склад не може викликати будь-яких правових наслідків¹⁵.

Класифікація за юридичними функціями пов'язана з розмежуванням правостворюючих, правозмінюючих і правоприпиняючих складів. Як і юридичні факти, фактичні склади поділяються на правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі. Правові наслідки, пов'язані з фактичною передумовою, можуть виражатися у виникненні, зміні або припиненні правовідносин.

Фактичні склади можуть класифікуватися за правовими наслідками, настання яких вони викликають. За вказаним критерієм фактичні склади можуть бути поділені на правостановлюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоперешкоджаючі, правововідновлюючі, правозупиняючі.

Класифікація за змістом пов'язана із поділом складів на однорідні і комплексні¹⁶.

Класифікація за однорідними та комплексними складами пов'язана із розме-

жуванням, по-перше, складів, що включають юридичні факти однієї галузі права (однорідні склади), і, по-друге, складів, що поєднують юридичні факти різних галузей права (комплексні склади).

Наприклад, однорідним фактичним складом є фактичний склад, необхідний для працевлаштування. Усі його елементи (заява працівника, наказ адміністрації, випробувальний строк) є однорідними фактами, які належать до однієї галузі права – трудового права.

Оскарження до адміністративного суду відмови у прийнятті на державну службу є прикладом комплексного фактичного складу. Комплексним цей фактичний склад є тому, що містить у собі елементи, передбачені нормами трудового права і нормами адміністративного судочинства.

Існування комплексних складів – свідчення виходу окремих юридичних фактів за межі власної галузі права, відображення системного характеру права, що вимагає продуманого використання юридичних фактів у нормотворчому процесі, для того щоб була забезпечена сумісність юридичних фактів у масштабі кількох галузей.

Фактичні склади можна поділяти за видовою приналежністю юридичних фактів, що входять до них. За даним критерієм виділяються фактичні склади з активно-пасивними елементами й тільки з активними елементами.

Склади активно-пасивного характеру включають у себе як події, так і дії, наприклад, до фактичного складу, який викликає процесуальне правонаступництво, може входити разом з процесуальними діями така подія як смерть громадянина.

Склади з активними елементами включають у себе тільки процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Наприклад, відмова позивача від позову¹⁷.

Фактичний склад – це сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків. Фактичні склади слід відрізняти від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів. Головна їхня відмінність полягає в тому, що фактичний склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного факту. Класифікація фактичних складів має досить розгалужену систему, існує багатопланове значення класифікації, а провести їх поділ за однією ознакою чи властивістю неможливо. За допомогою класифікації фактичних складів здійснюється їх поділ на види, що дає змогу глибше вивчити окремі фактичні склади, їхні позитивні та негативні риси, виділити характерні особливості, взаємозв'язок загального й окремого, виявити між ними відмінності та схожості, глибше проникнути до властивих їм рис, збагнути специфіку їхнього функціонування у механізмі правового регулювання, забезпечити чіткішу позицію законодавця й осіб, що застосовують норми права при прийнятті рішень, поглибити процес пізнання, дає можливість системно підійти до явищ, що вивчаються.

1. *Красавчиков О.А.* Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 66. 2. *Солодовник Л.В.* Юридичні факти у трудовому праві: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. – Х., 2004. – С. 117. 3. *Чувакова Г.М.* Юридичний факт і фактичний стан // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 11. – С. 54-57. 4. *Агарков М.М.* Обязательство по советскому гражданскому праву. – М.: Ученые труды ВИАЮН НКЮ СССР, 1940. – С. 69. 5. *Иоффе О.С., Шаргородский М.Д.* Вопросы теории права. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 253. 6. *Алексеев С.С.* Теория государства и права. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 278. 7. *Красав-*

чиков *О.А.* Советское гражданское право: В 2-х т. – М. Госюриздат, 1968. – Т. 1. – С. 91.

8. *Агарков М.М.* Цит. праця. – С. 67. **9.** *Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько.* – М.: Юристъ, 1997. – С. 112. **10.** *Крестовська Н.М., Матвеева О.Г.* Теорія держави і права: Елементарний курс. – Х : ТОВ «Одіссей», 2008. – С. 313. **11.** *Колпаков В.К., Гордеев В.В.* Склад адміністративного проступку: Лекція. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 4. **12.** *Алексеев С.С.* Проблемы теории государства права. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 181. **13.** *Баландина В.Г.* Юридичні факти в податковому праві: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Ірпінь, 2009. – С. 115. **14.** *Красавчиков О.А.* Цит. праця. – С. 73-75. **15.** Там само. – С. 59-60. **16.** *Исаков В.Б.* Фактический состав в механизме правового регулирования. – М.: Саратов. ун-т, 1980. – С. 30. **17.** *Ярков В.В.* Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права: Дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. – Екатеринбург, 1992. – С. 128.